

**РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 342.9:355.45:(477)

DOI 10.31732/2708-339X-2025-17-C18

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ РЕАБІЛІТАЦІЇ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Мунька О.М.,

аспірант Університету економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: MunkaOM@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7770-1778>

**CONCEPTS AND CHARACTERISTICS OF REHABILITATION IN LEGAL
DOCTRINE**

Munka O.M.,

Postgraduate student of the «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: MunkaOM@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7770-1778>

Анотація. У статті здійснено всебічне дослідження поняття та ознак реабілітації у правовій доктрині України та зарубіжних країн. Реабілітація розглядається як важливий інститут правосуддя, що спрямований на відновлення справедливості, захист прав і свобод особи, а також на підтримку довіри суспільства до системи правосуддя. У науковій роботі висвітлено еволюцію підходів до тлумачення сутності реабілітації, її основних функцій та ознак як у юридичному, так і соціальному аспектах. Наголошується, що реабілітація не обмежується формальним виправданням особи, незаконно притягнутої до кримінальної відповідальності, а охоплює також публічне спростування безпідставних обвинувачень, відшкодування матеріальних і моральних збитків, відновлення честі, гідності та репутації.

Особливу увагу приділено аналізу чинного законодавства України, яке хоча й містить основні правові гарантії реабілітації, проте має суттєві недоліки. Зокрема, процедура реабілітації характеризується складністю та формалізмом, відсутністю ефективних механізмів компенсації, а також недостатньою підтримкою реабілітованих осіб. Це ускладнює практичне відновлення порушених прав і негативно впливає на рівень довіри до судової системи. Вивчено проблеми, що залишаються недостатньо розкритими в науковій літературі, зокрема питання суспільної довіри, механізми публічного вибачення з боку держави, а також потреба у створенні комплексної системи соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від неправомірних переслідувань.

У статті обґрунтована необхідність реформування законодавства з метою забезпечення реального, а не декларативного відновлення прав. Запропоновано практичні шляхи удосконалення інституту реабілітації, серед яких розширення підстав для її застосування, запровадження інституту суспільного вибачення, а також створення систем психологічної та соціальної підтримки.

Ефективна реабілітація є однією з ключових умов функціонування правової держави і критично важливою для відновлення суспільної довіри до органів правосуддя, що робить її актуальною темою для подальших досліджень і законодавчих змін.

Ключові слова: реабілітація, права людини, невинуватість, компенсація, правова держава, соціальний статус.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 9.

Abstract. The article provides a comprehensive study of the concept and features of rehabilitation in the legal doctrine of Ukraine and foreign countries. Rehabilitation is seen as an important institution of justice aimed at restoring justice, protecting human rights and freedoms, and maintaining public confidence in the justice system. The article highlights the evolution of approaches to the interpretation of the essence of rehabilitation, its main functions and features in both legal and social aspects. The author emphasizes that rehabilitation is not limited to formal acquittal of a person

illegally prosecuted, but also includes public refutation of unfounded accusations, compensation for material and moral damages, and restoration of honor, dignity and reputation.

Particular attention is paid to the analysis of the current legislation of Ukraine, which, although containing basic legal guarantees of rehabilitation, has significant shortcomings. In particular, the rehabilitation procedure is characterized by complexity and formalism, lack of effective compensation mechanisms, and insufficient support for rehabilitated persons. This complicates the practical restoration of violated rights and negatively affects the level of trust in the judicial system. The article examines issues that remain insufficiently covered in scientific literature, in particular the question of public trust, mechanisms for public apologies by the state, and the need to create a comprehensive system of social and psychological assistance for victims of unlawful persecution.

The article substantiates the need to reform legislation in order to ensure real, rather than declarative, restoration of rights. Practical ways to improve the institution of rehabilitation are proposed, including expanding the grounds for its application, introducing the institution of public apology, and creating systems of psychological and social support.

Effective rehabilitation is one of the key conditions for the functioning of a state governed by the rule of law and is critical for restoring public trust in the justice system, making it a relevant topic for further research and legislative changes.

Keywords: rehabilitation, human rights, innocence, compensation, rule of law, social status.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 9.

Постановка проблеми. Питання реабілітації як правового інституту набуває особливої актуальності в сучасних умовах демократичної трансформації української держави. Помилкове кримінальне переслідування, неправомірні вироки та незаконне позбавлення волі не лише порушують фундаментальні права людини, але й підривають довіру суспільства до правосуддя. Сучасна правова система має гарантувати не лише відновлення прав постраждалих осіб, а й створення умов для повноцінної компенсації та повернення в соціум із відновленою репутацією. При цьому важливо забезпечити належне правове регулювання, яке дозволить уникати формалізму та забезпечить реальний захист гідності особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реабілітації широко висвітлюються у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Значний внесок у дослідження інституту реабілітації зробили такі вчені: О.В. Батрин, В.І. Теремецький, О.А. Івахненко, В.М. Тертишник, А.Р. Козоліс, В.П. Нагребельний, Б.І. Сташків, М.Є. Шумило, О. М. Соколова, Н.О. Васюк, Я.Ф. Радиш, які розглядали проблеми відновлення прав осіб, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності, а також питання моральної сатисфакції. Окрему увагу приділено питанням відшкодування шкоди, як матеріальної, так і моральної. У працях дослідників підкреслюється важливість юридичних гарантій під час реалізації права на реабілітацію, а також необхідність розробки механізмів, які забезпечують фактичне, а не лише декларативне відновлення прав.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на наявність теоретичних напрацювань, окремі аспекти реабілітації залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, мало уваги приділено аналізу взаємозв'язку між реабілітацією та суспільною довірою до судової влади, питанням публічного вибачення з боку держави, а також розробці дієвих механізмів соціально-психологічної підтримки осіб, які піддалися незаконним переслідуванням. Недостатньо розроблені також питання удосконалення процедурного аспекту реабілітації та комплексного підходу до компенсації шкоди.

Метою статті є комплексне дослідження поняття та ознак реабілітації у правовій доктрині, визначення її юридичної та соціальної природи, а також формування науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення національного законодавства у цій сфері для забезпечення більш ефективного захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. У процесі поглиблення євроінтеграційних змін та становлення України як демократичної і правової держави особливого значення для національної правової системи набуває реальний та дієвий захист прав і свобод людини. Важливим інструментом відновлення справедливості та підтвердження відповідальності держави перед своїми громадянами виступає інститут реабілітації. Його значення виходить далеко за межі суто процесуальних аспектів, адже він є індикатором гуманізму правосуддя, його здатності визнавати та виправляти власні помилки,

що є невід'ємною складовою принципу верховенства права. Актуальність глибокого доктринального та нормативного аналізу цього інституту зумовлена як необхідністю подолання спадщини тоталітаризму, так і потребою вдосконалення механізмів захисту особи від ризиків безпідставного кримінального переслідування в сучасних умовах. Конституція України закладає фундаментальні засади для функціонування інституту реабілітації. Зокрема, норми статті 56 гарантують кожному право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, а положення статті 62, що закріплюють презумпцію невинуватості, прямо вказують на обов'язок держави скасувати всі наслідки обвинувачення у разі його спростування [1].

У своїй основі, в сучасній українській правовій доктрині, реабілітація розглядається як комплексний, багатоаспектний правовий інститут, що не обмежується лише скасуванням неправосудного рішення. Його сутність полягає у повному відновленні честі, гідності, ділової репутації та всіх прав особи, яка була необґрунтовано піддана юридичному переслідуванню. На відміну від прощення, що є актом милосердя щодо винної особи, реабілітація є актом справедливості щодо невинної. Це офіційне визнання державою власної помилки та вжиття всіх можливих заходів для нівелювання її негативних наслідків.

У науковій літературі зазначається, що термін «реабілітація» має латинське походження: префікс *re* означає «знову» або «відновлення», а прикметник *habilitas* – «здатність», «придатність», «корисність». Таким чином, дослівне значення цього терміна – «відновлення здатності бути корисним» або «повернення до стану повноцінності» [1, с. 149].

У Юридичній енциклопедії реабілітація (*rehabilitatio*) визначається як відновлення правового статусу особи, поновлення її прав і репутації після незаконного або необґрунтованого переслідування. Зміст цього поняття включає кілька аспектів: реабілітація як юридичний інструмент поновлення у правах осіб, які безпідставно зазнали репресій або були неправомірно притягнуті до кримінальної

чи адміністративної відповідальності, із забезпеченням компенсації завданої їм матеріальної та моральної шкоди; діяльність уповноважених державних органів – досудового розслідування, прокуратури, суду – щодо визнання незаконності кримінального переслідування, відшкодування заподіяної шкоди та поновлення порушених прав; у сфері соціального забезпечення – система заходів, спрямованих на відновлення функціональних можливостей особи, зокрема її здатності до повноцінної життєдіяльності [6, с. 245].

Відомий правник В.М. Тertiшник визначає реабілітацію як «встановлений законом порядок відновлення честі, репутації і прав особи, незаконно або необґрунтовано притягнутої до кримінальної відповідальності» [8, с. 257]. Водночас М.Є. Шумило наголошує на тому, що це не лише відновлення прав, а й обов'язкове відшкодування шкоди [9, с. 52].

Усе вищезазначене свідчить про багатоаспектний, міждисциплінарний характер реабілітації як правового феномена, що перебуває на перетині кримінального процесу, адміністративного, соціального та конституційного права.

Погоджуємося з твердженням дослідника А.Р. Козолиса, який акцентує на ціннісному, або аксіологічному, вимірі інституту, зазначаючи, що його головна соціальна функція полягає у відновленні суспільної довіри до системи правосуддя через демонстрацію її здатності до самоочищення та корекції [5, с. 112].

Таким чином, можна виділити вузьке (процесуальне) та широке (соціально-правове) розуміння реабілітації, де перше охоплює процедуру скасування незаконного рішення, а друге – всю систему гарантій, спрямованих на повне повернення особи у попереднє становище.

Сучасне розуміння цього інституту неможливе без осмислення його історичної еволюції на українських землях. У радянський період поняття реабілітації асоціювалося переважно з жертвами політичних репресій, проте цей процес мав вибіркового і часто формального характеру. Кардинальні зміни відбулися з відновленням незалежності України, коли у 1991 році було ухвалено

Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». Новітній етап розвитку пов'язаний з ухваленням у 2018 році Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» [4], який значно розширив коло осіб, що підлягають реабілітації, та уточнив відповідні процедури. Цей історичний аспект демонструє важливу функцію реабілітації – відновлення історичної справедливості. Водночас розвивався і загальний інститут реабілітації у кримінальному процесі, який стосується будь-яких випадків незаконного переслідування.

Цей історичний досвід заклав підвалини для сучасного нормативного регулювання, яке починається на найвищому рівні – в Конституції України. Стаття 3 проголошує людину та її гідність найвищою соціальною цінністю, що є ідеологічною основою для відновлення цих цінностей. Деталізація цих фундаментальних конституційних норм відбувається на рівні галузевого законодавства, де центральне місце посідає Кримінальний процесуальний кодекс України [2]. Право на реабілітацію виникає у особи у випадку закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав, закріплених у статті 284 КПК України (відсутність події чи складу правопорушення, недоведеність винуватості), або у разі ухвалення судом виправдувального вироку. Процедура відшкодування шкоди деталізована у спеціальному Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [3]. Цей Закон визначає, що відшкодуванню підлягає як втрачений заробіток, конфісковане майно та сплачені штрафи, так і витрати на правову допомогу та моральна шкода.

На основі цього доктринального аналізу та чинних нормативних актів викристалізуються системні ознаки реабілітації як цілісного правового феномену. Це, перш за все, її відновлювальний характер, що проявляється у прагненні законодавця максимально «стерти» всі негативні наслідки для особи. Другою ознакою є специфічна підстава виникнення – неправомірні дії державних

органів, доведені в рамках процесуальної форми, тобто після ухвалення відповідного процесуального документа. Третьою рисою є комплексність наслідків, що охоплює майновий, особистий немайновий та соціальний аспекти. Нарешті, четвертою ознакою є ретроактивність: особа вважається такою, що ніколи не притягалася до відповідальності, а всі юридичні факти, пов'язані з переслідуванням, анулюються.

Для глибшого розуміння унікальної природи реабілітації, що впливає з її ознак, необхідно чітко відмежовувати її від суміжних, хоча й зовні подібних, правових інститутів. Амністія та помилування є актами гуманізму щодо винних осіб і не заперечують правомірності вироку. Декриміналізація ж означає зміну закону, внаслідок якої діяння перестає бути злочином, і її підставою є не помилка правосуддя у конкретній справі, а зміна суспільної оцінки діяння. Натомість реабілітація стосується саме індивідуальної помилки у застосуванні норми права до конкретної особи. Проте, незважаючи на чіткість доктринальних розмежувань та законодавче регулювання, на практиці реабілітовані особи стикаються зі значними перешкодами. Однією з найскладніших є доведення розміру моральної шкоди, оскільки судова практика з цього питання є неоднорідною, а суми, що присуджуються, часто не відповідають глибині страждань, яких зазнала особа [7, с. 98]. Іншою проблемою є бюрократизованість та тривалість процедур фактичного поновлення в правах та отримання компенсацій.

Таким чином, інститут реабілітації постає як багатогранне правове явище, що має глибокі історичні корені, міцне конституційне підґрунтя та детальне галузеве регулювання. Він виступає найважливішим інструментом відновлення справедливості та захисту прав особи, яка стала жертвою судової чи слідчої помилки. Його сутність полягає в офіційному визнанні державою своєї неправоти та повному відновленні всіх прав реабілітованого. Ефективне функціонування цього інституту є невід'ємною складовою утвердження України як правової держави, де права та свободи людини є найвищою цінністю, а вдосконалення механізмів практичної реалізації права на реабілітацію

залишається актуальним завданням для законодавця та судової практики.

Висновки. Отже, інститут реабілітації є одним із ключових механізмів захисту прав і свобод людини в демократичній та правовій державі, якою прагне стати Україна у процесі євроінтеграції. Проведений аналіз свідчить, що реабілітація має подвійний характер: з одного боку, це процесуальна процедура, спрямована на скасування незаконних та необґрунтованих рішень, а з іншого – комплексний соціально-правовий інститут, покликаний забезпечити відновлення честі, гідності, репутації та матеріального стану особи, яка стала жертвою помилки правосуддя.

Основними ознаками реабілітації є її відновлювальний характер, специфічна підстава виникнення у вигляді доведених незаконних дій органів влади, комплексність правових наслідків та ретроактивність, яка передбачає повне анулювання всіх юридичних наслідків незаконного переслідування.

Аналіз історичного розвитку інституту реабілітації в Україні, починаючи з радянського періоду та до сучасності, демонструє значну еволюцію: від обмеженого та вибіркового застосування щодо жертв

політичних репресій до більш комплексного механізму, закріпленого у Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі та спеціальних законах. Незважаючи на прогрес, практична реалізація права на реабілітацію залишається проблемною, що обумовлено тривалими процедурами, бюрократизованістю та складністю доведення моральної шкоди.

Водночас, реабілітація є не лише юридичним інститутом, але й важливим соціальним сигналом, який демонструє готовність держави визнавати власні помилки та виправляти їх. Її ефективне функціонування сприяє зміцненню довіри громадян до правосуддя, підвищенню рівня правової культури та утвердженню принципу верховенства права.

Таким чином, подальше вдосконалення механізмів реалізації права на реабілітацію, розвиток нормативної бази та формування єдиної судової практики є необхідними умовами для забезпечення реальної, а не декларативної компенсації порушених прав особи. Лише за таких умов інститут реабілітації зможе повною мірою виконувати свою відновлювальну та профілактичну функцію в українському суспільстві.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2025).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.06.2025).
3. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2025).
4. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років : Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII (в редакції Закону № 2325-VIII від 13.03.2018). *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 17. Ст. 146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 10.06.2025).
5. Козоліс А.Р. Поняття та правова природа реабілітаційних послуг: цивільно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 171-174. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/38>.
6. Нагребельний В. П., Сташків Б. І., Шумило М. Є. Реабілітація / *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5. С. 244-246.
7. Соколова О. М., Васюк Н. О., Радиш Я. Ф. Реабілітація військовослужбовців: термінологія, класифікація, принципи та особливості (до проблеми державного регулювання реабілітації особового складу Збройних Сил України). *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 148-155.
8. Тертишник В.М. Кримінальний процес України: Підручник. Київ: Алерта, 2020. 720 с.
9. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія. Харків : Arcis, 2001. 320 с.

References:

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. 141 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 10.06.2025).

2. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 13.04.2012 № 4651-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2013. № 9-13. 88 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed: 10.06.2025).
3. On the Procedure for Compensation for Damage Caused to a Citizen by Unlawful Actions of Agencies Conducting Operational-Investigative Activities, Pre-Trial Investigation Agencies, Prosecutor's Office and Court: Law of Ukraine dated 01.12.1994 № 266/94-VR. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1995. № 1. 1 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 10.06.2025).
4. On the Rehabilitation of Victims of Repressions of the Communist Totalitarian Regime of 1917-1991: Law of Ukraine dated 17.04.1991 № 962-XII (as amended by Law № 2325-VIII dated 13.03.2018). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2018. № 17. 146 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (accessed: 10.06.2025).
5. Kozolis A.R. Concept and Legal Nature of Rehabilitation Services: Civil-Law Aspect. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2023. № 3. P. 171-174. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/38>.
6. Nahrebelnyi V.P., Stashkiv B.I., Shumylo M.Ye. Rehabilitation. In: Legal Encyclopedia, Vol. 5. Editorial board: Yu.S. Shemshuchenko (ed. in chief) et al. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia, 2003. P. 244-246.
7. Sokolova O.M., Vasyuk N.O., Radish Ya.F. Rehabilitation of Servicemen: Terminology, Classification, Principles and Features (on the Problem of State Regulation of Rehabilitation of the Armed Forces Personnel). *Investments: Practice and Experience*. 2015. № 23. P. 148-155.
8. Tertysnyk V.M. Criminal Procedure of Ukraine: Textbook. Kyiv: Alerta, 2020. 720 p.
9. Shumylo M.Ye. Rehabilitation in the Criminal Procedure of Ukraine: Monograph. Kharkiv: Arsis, 2001. 320 p.

Стаття надійшла до друку 20 червня 2025 року